

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

КОВАЛИК ГАЛИНА ІГОРІВНА

УДК 347.26:34(37)+341.231.3(4+477)(09)

СЕРВІТУТИ У РИМСЬКОМУ ПРАВІ ТА ЇХ РЕЦЕПЦІЯ У ПРАВІ УКРАЇНИ

Спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Львів 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі історії держави, права та політико-правових учень юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор
Кобилецький Микола Мар'янович,
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
завідувач кафедри адміністративного
та фінансового права

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
Гавриленко Олександр Анатолійович,
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,
професор кафедри міжнародного права
кандидат юридичних наук
Петреченко Світлана Анатоліївна,
Національна академія державної прикордонної
служби України ім. Б. Хмельницького,
доцент кафедри конституційного, адміністративного
та міжнародного права

Захист відбудеться «1» липня 2016 року о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.051.03 у Львівському національному університеті імені Івана Франка (79000, м. Львів, вул. Січових Стрільців, 14, зал засідань юридичного факультету, ауд. Г-409).

З дисертацією можна ознайомитися у Науковій бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка (79005, м. Львів, вул. Драгоманова, 5).

Автореферат розісланий «30» травня 2016 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

В.О. Семків

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Сучасні процеси політико-правових змін, що відбуваються в Україні в напрямку євроінтеграції, передбачають гармонізацію української правової системи відповідно до європейських стандартів. У європейській правовій традиції римське право розглядається як основа, на якій можна побудувати чітку, дієву і стабільну систему цивільно-правового регулювання. В даний час європейські цивілісти широко обговорюють створення єдиного кодексу приватного права, який би уніфікував та кодифікував цивільне право держав-членів Європейського Союзу. При цьому вони, безумовно, звертаються до римського права як спільного надбання європейських країн.

Сервітут (право користування чужим майном) як інститут цивільного права сформувався власне у римському праві. Вироблена римськими юристами система сервітутів із характерними їм ознаками використовується у більшості європейських країн. В українському законодавстві з прийняттям Земельного та Цивільного кодексів відродився інститут сервітуту, оскільки в радянському праві сервітутів не передбачалося. Існує потреба дослідити історію становлення та розвитку інституту сервітуту на території України, адже при вдосконаленні правового регулювання певних суспільних відносин слід брати до уваги історико-правові аспекти кожного явища.

На сьогодні відсутнє єдине монографічне дослідження, присвячене висвітленню питань сервітутів у римському праві та їх рецепції у праві України. Окрім того, немає спеціального історико-правового дослідження становлення та розвитку сервітутів на території України. Звернення українців до європейських цінностей, серед яких чільне місце займає римське право, викликає необхідність детального дослідження як змісту правового регулювання сервітутів в римському праві, так і історії розвитку сервітутних правовідносин на території України.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана в рамках науково-дослідної проблематики кафедри історії держави, права та політико-правових учень юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка «Характерні риси розвитку державності, права та політико-правової думки в Україні та зарубіжних країнах» (номер державної реєстрації 01112U003267).

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження полягає у з'ясуванні правового регулювання сервітутних відносин за римським правом, а також виявленні його впливу на формування і законодавче закріплення права користування чужим майном у пам'ятках права України та у праві сучасної України.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі **завдання**:

- з'ясувати закономірності становлення та розвитку сервітутів в джерелах римського приватного права;
- визначити ознаки та види сервітутів у римському праві;
- встановити і охарактеризувати способи набуття та припинення сервітутів;
- з'ясувати порядок і способи захисту сервітутів у римському праві;
- визначити етапи становлення інституту сервітуту у джерелах права на українських землях;
- виявити наявність чи відсутність впливу ідей, засад і основних положень сервітутів у римському праві на становлення права користування чужим майном у пам'ятках права України;
- розробити пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання сервітутних правовідносин у праві сучасної України.

Об'єктом дослідження є сервітут як право обмеженого користування чужою річчю у римському праві та в праві України X-XXI століть.

Предметом дослідження є основні сутнісні властивості сервітутів за римським правом та особливості рецепції положень щодо права користування чужим майном в праві України протягом X-XXI століть.

Методологія дослідження. Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові та спеціально-наукові методи. В основу дисертаційної роботи покладено діалектичний метод, за допомогою якого виявлялися взаємозв'язки, динаміка та особливості розвитку сервітутів в римському праві та праві України.

З-поміж загальнонаукових методів в дослідженні застосовано історичний, системний та герменевтичний методи. Серед спеціально-наукових методів дослідження використовувалися порівняльно-правовий, історико-правовий, формально-догматичний і герменевтико-правовий.

Історичний метод використано для з'ясування закономірностей і тенденцій розвитку сервітутів у Стародавньому Римі та в Україні. Системний метод дав можливість відобразити місце сервітутів у системі речових прав римського права та права України. Герменевтичний метод використано при тлумаченні змісту документів, які мали значення для дослідження.

За допомогою історико-правового методу досліджено особливості становлення правового регулювання сервітутних правовідносин на території України. Порівняльно-правовий метод сприяв здійсненню порівняння сервітутів із іншими подібними правовими інститутами на кожному етапі розвитку права, а також порівняння сервітутів у римському праві та праві України. Герменевтико-правовий метод використовувався для тлумачення змісту документів, що містили нормативно-правові приписи щодо регулювання сервітутних правовідносин. При використанні герменевтико-правового методу застосовувалися філологічний, логічний, історичний, системний,

цільовий способи тлумачення. Формально-логічний метод використовувався для формулювання понять, їх класифікації та усунення суперечностей або неточностей.

Систему та особливості застосування методів дослідження проаналізовано в підрозділі 1.2 дисертації.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертаційне дослідження є першим історико-правовим монографічним дослідженням становлення та розвитку сервітутів в римському праві та їх рецепції в джерелах права на території України. У дисертації сформульовано такі науково-теоретичні положення, що мають наукову новизну:

уперше:

— визначено етапи становлення і розвитку сервітутів на території України: I етап – зародження правового регулювання відносин користування чужим майном (кінець XI – кінець XVIII ст.). Сервітут як окремий інститут речового права не виділявся. Норми про право користування чужим майном не були згруповані і знаходилися у різних джерелах права. II етап – формування інституту сервітуту (XIX – початок XX ст.). Цей етап характеризується виокремленням правового регулювання інституту сервітуту. III етап – радянський період (1917 – 1991 рр.). У цей час офіційно не визнається існування сервітутних правовідносин. IV етап – сучасний період (1991 р. – до сьогодні). Правове регулювання сервітутів поступово відновилося. Норми про сервітуту формують самостійний інститут права користування чужим майном;

— встановлено, що у Київській Русі та Галицько-Волинській державі діяли візантійські джерела права – Землеробський закон та «Еклога», які містили норми про право користуватися чужою річчю. Зокрема, Землеробський закон передбачав право землевласника дозволяти проведення води до млина по своїй земельній ділянці та право обробити чуже поле та отримувати від нього плоди протягом трьох років. З «Еклоги» було відомо про право при даруванні залишити за собою право користування річчю, тобто право встановити узуфрукт на подаровану річ. Ці норми були рецепційовані з римського права;

— з'ясовано, що князівські грамоти та документи Галицько-Волинської держави безпосередньо надавали права користуватися визначеними природними об'єктами (лісом, лугом, рікою тощо) та отримувати з них доходи, право черпати воду із чужої криниці, право провести воду по чужій земельній ділянці, право рубати та вивозити дерева із чужого лісу, право пасти худобу у чужих лісах. Згадані норми були відображенням звичаєвого права;

— з'ясовано, що у «Саксонському зерцалі» П.Щербича рецепційовано з римського права положення щодо права відведення дощової води на сусідню земельну ділянку, права вкладення балки в стіну сусіда, права забороняти сусіду зводити будівлі до певної висоти, щоб не перешкоджати доступу сонячного освітлення до свого будинку. У «Артикулах права магдебурзького» Б. Гроїцького передбачався сервітут, згідно з яким за згодою власника сусідньої

земельної ділянки можна було посадити дерево чи поставити будинок на межі із його земельною ділянкою, а також поставити будинок впритул до його будинку. Цей сервітут не був рецепційований із римського права, а виник власне у магдебурзькому праві;

— обґрунтовано та сформульовано пропозиції з удосконалення чинного законодавства України про сервітут, зокрема запропоновано викласти главу 32 Цивільного кодексу України «Право користування чужим майном (сервітут)» в новій редакції та виключити главу 16 Земельного кодексу України «Право земельного сервітуту». Серед основних запропонованих змін і доповнень передбачено наступні:

1) замість словосполучень «особа, на користь якої встановлено сервітут», «особа, яка користується сервітutom», «особа, в інтересах якої встановлено сервітут» використовувати поняття «сервітуарій»;

2) визначити поняття «сервітут» у Цивільному кодексі України таким чином: сервітут – це обмежене право користування чужим майном, встановлене для задоволення потреб інших осіб, які не можуть бути задоволені іншим способом;

3) передбачити визначення двох видів сервітутів, зокрема: земельний сервітут – це сервітут, встановлений для усунення недоліків земельної ділянки, позбавленої певних вигод; особистий сервітут – це сервітут, встановлений конкретно визначеній особі для задоволення її потреб;

4) встановити можливість набуття сервітуту за рішенням суду в разі спливу строку набувальної давності в порядку, визначеному Цивільним кодексом України;

5) встановити положення про те, що сервітут не може покладати на власника майна, обтяженого сервітutom, обов'язку вчиняти певні дії на користь сервітуарія. Натомість сервітут може полягати у наданні дозволу на вчинення дій сервітуарієм або в утриманні від вчинення дій власником майна, обтяженого сервітutom, які він зазвичай може вільно вчиняти;

6) закріпити неподільність сервітуту. Зокрема, передбачити, що у разі поділу речі, щодо якої встановлено сервітут, він зберігається щодо неї в обсязі, що існував до поділу. Якщо внаслідок поділу речі сервітут здійснюється щодо її частини, то щодо інших частин він припиняється;

7) передбачити норму про те, що сервітут здійснюється способом, найменш обтяжливим для власника майна, щодо якого він встановлений.

удосконалено:

— загальне поняття сервітуту у римському праві, відповідно до якого сервітут у римському праві – це набуте за наявності відповідної правової підстави речове неподільне право на чужу тілесну річ, метою якого була вигода для конкретної особи чи земельної ділянки і яке надавало право визначеним способом користуватися річчю або забороняти визначеним чином користуватися нею іншим особам.

— теорію про виникнення та розвиток сервітутів в римському праві, адже сервітути спочатку розумілися як власність на частину чужої речі, а потім – як право на чужу річ.

— положення про значення магдебурзького права для правового регулювання сервітутів на території України. Встановлено, що внаслідок поширення джерел магдебурзького права в українських містах і селах врегульовувалися деякі види сервітутів.

набули подальшого розвитку положення про:

- характерні риси та особливості предіальних та особистих сервітутів у римському праві;
- підстави набуття та припинення сервітутів, а також порядок і способи захисту сервітутів у римському праві;
- співвідношення права власності та сервітуту як права на чужу річ.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що викладені положення, узагальнення та висновки можуть бути використані у:

- навчальному процесі – для викладання курсів «Римське приватне право», «Історія держави і права України», «Історія держави і права зарубіжних країн», а також історичної частини деяких курсів юридичних дисциплін (цивільне право, цивільне процесуальне право, земельне право);
- науково-дослідній сфері – для подальших досліджень історії розвитку українського права, а також рецепції римського права;
- правозастосовній сфері – для вдосконалення правового регулювання сервітутів в цивільному законодавстві України.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження сервітутів в римському праві та їх рецепції в праві України були оприлюднені на наступних наукових та науково-практичних конференціях: XIX звітній науково-практичній конференції «Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні» (м. Львів, 7-8 лютого 2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання розвитку та взаємодії публічного та приватного права» (м. Львів, 22-23 березня 2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні проблеми правової системи та державотворення в Україні» (м. Запоріжжя, 29-30 березня 2013 р.); XII Міжнародній студентсько-аспірантській науковій конференції «Актуальні проблеми прав людини, держави та правової системи», (м. Львів, 26-28 квітня 2013 р.); XX звітній науково-практичній конференції «Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні» (м. Львів, 6-7 лютого 2014 р.); XIII Міжнародній студентсько-аспірантській науковій конференції «Актуальні проблеми прав людини, держави та правової системи» (м. Львів, 25-27 квітня 2014 р.); XIV Міжнародній студентсько-аспірантській науковій конференції «Актуальні проблеми прав людини, держави та правової системи» (м. Львів, 24-25 квітня 2015 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми законодавства України: пріоритетні напрями його вдосконалення» (м. Одеса, 9-10 жовтня 2015 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми

правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні» (м. Харків, 16-17 жовтня 2015 р.).

Публікації. Положення дисертації відображено в шести наукових статтях, з яких п'ять публікацій у виданнях, що визнані фаховими з юридичних наук в Україні та одна публікація у виданні України, що включене до міжнародної наукометричної бази, а також восьми тезах доповідей науково-практичних конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, які охоплюють п'ятнадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та одного додатку. Загальний обсяг роботи становить 237 сторінок, з них 192 – основний текст, 38 – список використаних джерел (461 найменування).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовуються вибір теми дисертації, її актуальність, визначаються об'єкт і предмет дослідження, його наукова новизна, сформульовані мета й завдання дослідження, його методологічна основа, розкривається практичне й теоретичне значення роботи.

Розділ 1 **«Історіографія, джерельна база та методологія дослідження»** складається з двох підрозділів.

У підрозділі 1.1. *«Історіографія та джерельна база дослідження»* значний масив використаних в роботі історіографічних джерел поділено на три групи: 1) джерела, які подають історію розвитку римського права та його рецепцію загалом; 2) джерела, в яких викладено дослідження сервітутів у римському праві; 3) джерела, що стосуються досліджень джерел (пам'яток) права України на предмет рецепції римського права та правового регулювання сервітутів у них. Коротко характеризуються основні праці, віднесені автором до кожної з груп історіографічних джерел. Зокрема, йдеться про праці В. О. Бека, Є. О. Харитонова, Ю. А. Задорожного, Г. Купішевського, Е. Гоффмана, Й. Зелонацко, Р. Ельверса, О. Шонеманна, В. Бакленда, Е. Бунда, У. фон Любтова, К. Мьоллера, Й. Ожаровської-Соберай, Р. Губе, К. В. Войціцкі, І. Й. Бойка, Р. М. Лашенка, Ф. І. Леонтовича, М. М. Кобилецького, Б. Й. Тищика, П. М. Василенка, В. С. Кульчицького, І. Б. Усенка, А. Яковліва, В. Л. Яворського, Ф. Цолля (старшого) та інших.

До джерельної бази дослідження входять як першоджерела – пам'ятки римського та українського права, так і праці українських та зарубіжних романістів, істориків права та цивілістів.

У підрозділі 1.2. *«Методологія та поняттєво-категоріальний апарат дослідження»* визначаються методологічний рівень, принципи, методи і засоби дослідження. Дослідження будується на трьох методологічних рівнях – емпіричному, теоретичному та практичному. В основі методології цього наукового дослідження лежать принципи історизму, системності,

обґрунтованості та органічного поєднання теорії та практики. При цьому використовувалися діалектичний та цивілізаційний концептуальні підходи.

З-поміж загальнонаукових методів в дослідженні застосовано історичний, системний та герменевтичний методи. Серед спеціально-наукових методів дослідження використовувалися порівняльно-правовий, історико-правовий, формально-догматичний і герменевтико-правовий.

Засобами дослідження сервітутів у римському праві та їх рецепції в джерелах права на території України виступали поняття і категорії. До загальних елементів поняттєво-категоріального апарату відносяться поняття «римське право», «рецепція», «сервітут», «Київська Русь», «Річ Посполита» тощо. Спеціальними поняттями є «сервітуарій», «предіальні сервітути», «особисті сервітути», «обслуговуюча річ» тощо.

Розділ 2 «Історико-правові аспекти становлення та розвитку сервітутів у римському приватному праві» складається з п'яти підрозділів.

У підрозділі 2.1. «Передумови зародження та розвитку сервітуту як правового інституту у Римській державі, його ознаки та види» встановлено, що правове регулювання сервітутних відносин було відоме ще у Вавилоні, Стародавній Греції та у греко-римський період в Єгипті. У Римській державі становлення інституту сервітуту відбувалося поступово.

На підставі аналізу ознак сервітуту у римському праві сформульовано його визначення, відповідно до якого сервітут у римському праві – це набуте за наявності відповідної правової підстави речове неподільне право на чужу тілесну річ, метою якого була вигода для конкретної особи чи земельної ділянки, і яке надавало право визначеним способом користуватися річчю або забороняти визначеним чином користуватися нею іншим особам.

Сервітути в римському праві залежно від їх призначення поділялися на предіальні та особисті. Предіальні сервітути в свою чергу поділялися на сільські та міські у зв'язку з різним господарським призначенням панівної ділянки. Залежно від сутності прав, які надавалися сервітутом, їх поділяли на позитивні та негативні сервітути.

У підрозділі 2.2. «Предіальний сервітут як один із видів сервітутів у цивільному обороті» серед ознак предіального сервітуту виокремлюються наступні: предіальний сервітут міг існувати щодо сусідньої земельної ділянки або ділянки, що знаходиться поблизу; панівна ділянка повинна мати вигоду (користь) від сервітуту; предіальні сервітути повинні мати постійну причину (тобто обслуговуюча ділянка повинна задовольняти потреби панівної ділянки не тимчасово чи випадково, а через свої постійні властивості).

Все різноманіття сільських предіальних сервітутів поділено на три групи: дорожні сервітути, водні сервітути та господарські сервітути. Міські предіальні сервітути поділено на сервітути щодо будівель, сервітути щодо сонячного освітлення та виду із вікна та сервітути щодо відведення

різних речовин. До кожної із груп віднесено конкретні сервітути, існування яких передбачалося у римському праві.

У підрозділі 2.3. «Особисті сервітути у римському праві та їх місце в інституті речових прав» аналізується особистий сервітут як один із видів сервітутів у римському праві. До особистих сервітутів відносяться: 1) *usus fructus*; 2) *usus*; 3) *habitatio*; 4) *operae servorum et animalium*. Ознаками узуфрукту є: речово-правовий характер; належність до права на чужу річ; невідчужуваність; суть узуфрукту – у праві користуватися річчю та отримувати із неї плоди; користування узуфруктом дозволялося із збереженням цілісності субстанції речі (без зміни її суті).

У римському праві поряд з узуфруктом був відомий квазі-узуфрукт. Відмінність між ними полягала в предметі, адже при квазі-узуфрукті предметом виступали споживні речі.

Узус надавав узуарію (особі, що отримала права за цим сервітутом) право користуватися річчю без права отримання плодів із неї. Узуарій був зобов'язаний особисто користуватися річчю, він не міг передати право користування іншій особі жодним чином.

Habitatio – це право проживання у чужому помешканні. За *habitatio* особа могла не тільки проживати в чужому помешканні зі своєю сім'єю, але й здавати його в найм. Сервітут *operae servorum et animalium* мав своїм предметом користування послугами чужих рабів та користування чужими тваринами. *Operae servorum et animalium* характеризувався такими ж особливостями, як і *habitatio*: не припинявся на підставі невикористання – *non usus* та зменшення правоздатності – *capitis deminutio*; передбачалася можливість передачі здійснення цього сервітуту іншій особі шляхом здачі раба чи тварини в найм.

У підрозділі 2.4. «Особливості набуття та припинення сервітутів у римському праві» встановлено, що сервітути у римському праві припинялися у разі фізичного чи юридичного знищення обслуговуючої речі; у разі суттєвої зміни такої речі; у разі спливу строку дії сервітуту або настання умови, до виникнення якої встановлювався сервітут; при об'єднанні сервітуту та права власності в руках однієї особи; у разі відмови сервітуарія від сервітуту; при тривалому невикористанні сервітуту; а також при особистих сервітутах у разі смерті сервітуарія.

У підрозділі 2.5. «Здійснення правового захисту сервітутів за римським правом» встановлено, що сервітути у римському праві захищалися як позовами, так і інтердиктами. Сервітуарію надавався позов *actio confessoria*, власнику обслуговуючої речі – *actio negatoria*. Володінню сервітутами надавався захист преторськими інтердиктами. Для захисту володіння особистими сервітутами надавалися аналогічні інтердикти, що застосовувалися для захисту володіння річчю, оскільки володіння особистими сервітутами також вимагало *detentio* речі, як і при звичайному володінні річчю. Такими, зокрема, були *interdictum uti possidetis, de vi (unde vi), utrubi* та *de precario*.

Для захисту сільських предіальних сервітутів римським правом створено цілий ряд інтердиктів: *interdictum de itinere actuque privato*, *interdictum de aqua cottidiana et aestiva*, *interdictum de rivis*, *interdictum de fonte*, *interdictum de cloacis*. Позитивні міські предіальні сервітути захищалися інтердиктом *uti possidetis*. Натомість при захисті негативних міських предіальних сервітутів допускалося *operis novi nuntiatio* та *interdictum quod vi aut clam*, що не були посесорними інтердиктами.

Розділ 3 «Рецепція правового регулювання сервітутів у джерелах права на українських землях» складається із восьми підрозділів.

У підрозділі 3.1. «Становлення правовідносин користування чужим майном у джерелах права Київської Русі та Галицько-Волинської держави» встановлено, що хоча в Руській правді немає положень про право користування чужим майном, ці відносини врегульовувалися іншими джерелами права, що діяли у Київській Русі. Землеробський закон, який був створений у Візантії, а згодом був перекладений та діяв у Київській Русі, містив норми про право землевласника дозволяти проведення води до млина по своїй земельній ділянці, право обробити чуже поле та отримувати від нього плоди протягом трьох років. Згадані норми про сервітут у Землеробському законі були рецепційовані із римського права. З «Еклоги» було відомо про право при даруванні залишити за собою право користування річчю, тобто право залишити собі узуфрукт на подаровану річ. Ця норма теж була відома римському праву.

Князівські грамоти та документи Галицько-Волинської держави безпосередньо надавали права користуватися визначеними природними об'єктами (лісом, лугом, рікою тощо) та отримувати з них доходи, право черпати воду із чужої криниці, право провести воду по чужій земельній ділянці, право рубати та вивозити дерева із чужого лісу, право пасти худобу у чужих лісах. Як правило, сервітутні права надавалися поряд із підтвердженням чи наданням права власності чи володіння на земельну ділянку. Сервітути були, так би мовити, доповненням до наданого права власності чи володіння майном. На думку автора, ці сервітути не були рецепційовані з римського права, а впливали із звичаєвого права.

У підрозділі 3.2. «Порівняльно-правовий аналіз користування чужим майном у джерелах права Польського королівства, Великого князівства Литовського та Речі Посполитої» встановлено, що після захоплення Галичини Польським королівством, врегулювання сервітутних відносин знаходимо у декількох індивідуальних актах. Зокрема, актом польського короля Казимира III від 22 серпня 1352 р. встановлювалося право використовувати та пристосовувати ріки та стоки води для функціонування млинів; в угоді від 7 грудня 1392 р. між Спитком та Сеньком Дяком передбачено право пасти худобу у визначених лісах.

Із скасуванням руського права та поширенням польського у 1434 р. на території Галичини діє Вісліцький статут, що передбачав право прогону свиней через сусідню земельну ділянку на своє

пасовище. Цей сервітут походив із польського звичаєвого права. В Литовських статутах серед сервітутів врегульовувалося право проходу та проїзду через чужу пушу до своїх бортей, сіножатей чи озер, а також право бездітної невінованої вдови користуватися третиною майна померлого чоловіка до наступного шлюбу або до смерті (узуфрукт). В цих нормах частково було рецепійовано положення римського права щодо сервітутів.

У підрозділі 3.3. *«Розвиток права користування чужим майном на українських землях за магдебурзьким правом»* встановлено, що разом із поширенням магдебурзького права в українських містах та селах, поступово розвивається правове регулювання сервітутних відносин. Із *«Саксонського зерцала»* нам відомо про можливість надання чоловіком своїй дружині права довічного користування певним його майном, яке було частково рецепійоване із положень римського права про узуфрукт. У виданні *«Саксонського зерцала»* П. Щербича рецепійовано з римського права положення щодо права відведення дощової води на сусідню земельну ділянку, права вкладення балки в стіну сусіда, права забороняти сусіду зводити будівлі до певної висоти, щоб не перешкоджати доступу світла до свого будинку. У *«Артикулах права магдебурзького»* Б. Гроїцького передбачався сервітут, згідно з яким за згодою власника сусідньої земельної ділянки можна було посадити дерево чи поставити будинок на межі із його земельною ділянкою, а також поставити будинок впритул до його будинку. Цей сервітут не був рецепійований із римського права, а виник власне у магдебурзькому праві.

У підрозділі 3.4. *«Правовідносини користування чужим майном у праві Української козацької держави»* встановлено, що у *«Правах, за якими судиться малоросійський народ»* 1743 р. відображені норми про сервітути, що вже були відомі із Литовських статутів та джерел магдебурзького права, про які йшлося у підрозділах 3.2 та 3.3. У *«Зібранні малоросійських прав»* 1807 р. Ф.Давидовича знайшли вияв ряд звичаїв, серед яких були сервітути. Зокрема, до них відносимо право вмурувати перекладину (поперечну балку) до сусіднього будинку, провести стік чи жолоб на сусідню ділянку, прокласти дорогу чи стежку через чужу земельну ділянку до своєї, гнати худобу через чужу ділянку, випасати худобу на чужій ділянці. Деякі із них були відомі ще із джерел магдебурзького (зокрема хелмінського) права.

У підрозділі 3.5. *«Характерні риси права користування чужим майном на українських землях у складі Російської імперії XIX – початку XX ст.»* на підставі аналізу правового регулювання сервітутних відносин у Російській імперії у другій половині XIX – початку XX ст. встановлено наявність часткової рецепції римського права у цих нормах. Така рецепція виявляється, зокрема, у віднесенні сервітутів до речових прав, у поділі сервітутів на предіальні та особисті (узуфрукт) із характерними їм особливостями, у детальному регулюванні довічного користування родовим майном, наданим одним із подружжя другому за заповітом, яке майже у всіх положеннях відповідало римському узуфрукту. Звернення у той час до римської правової спадщини

підтверджується працями вчених-правників, які майже кожен правовий інститут порівнювали із аналогічним у римському праві.

У підрозділі 3.6. «*Особливості рецепції сервітутів на західноукраїнських землях у складі Австрії та Австро-Угорської імперії (XIX – початок XX ст.)*» встановлено, що правове регулювання сервітутів за Цивільним кодексом Австрії 1811 року майже повністю рецепційовано з римського права. Були лише незначні відмінності та модифікації деяких положень про сервітути, однак вони не вплинули на загальну позитивну роль римського права у правовому регулюванні цих відносин.

У підрозділі 3.7. «*Особливості правового регулювання сервітутів на українських землях у 1917-1991 рр.*» визначено, що в період відродження української державності (1917-1920 рр.) та існування Радянського Союзу правове регулювання сервітутів зникає. Це зумовлено пануванням в законодавстві соціалістичних засад та скасуванням приватної власності на землю та інше нерухоме майно. Лише в Цивільному кодексі УРСР 1963 р. передбачалася можливість встановлення у заповідальному відказі права довічного користування жилим будинком чи його частиною. Таку норму слід вважати латентною рецепцією положення римського права про *habitatio*, що встановлювався легатом.

У підрозділі 3.8. «*Вплив римського приватного права на розвиток правового регулювання сервітутів у законодавстві сучасної України*» встановлено, що існуючі норми про сервітути є частковою рецепцією римського права. Відмінність полягає лише у декількох незначних положеннях, зокрема: презумпції платності сервітуту, обов'язковій державній реєстрації земельного сервітуту, розширенні можливості суду у встановленні та припиненні сервітуту, а також встановленні особливого виду особистого сервітуту, подібного до *habitatio* – права членів сім'ї власника житла на користування цим житлом. Для вдосконалення правового регулювання сервітутних відносин запропоновано викласти главу 32 Цивільного кодексу України в новій редакції.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі уперше в Україні здійснено історико-правове вивчення та узагальнення досвіду правового регулювання сервітутних правовідносин у римському праві та досліджено особливості його рецепції у праві України. Проведене дослідження дало змогу зробити наступні висновки:

1. Інститут сервітуту в римському праві пройшов свій шлях становлення та розвитку: від розуміння сервітуту як права на частину чужої речі до формування самостійного інституту права користування чужою річчю для певних потреб.

2. На підставі аналізу ознак сервітуту у римському праві сформульовано його авторське визначення, за яким сервітут у римському праві – це набуте за наявності відповідної правової

підстави речове неподільне право на чужу тілесну річ, метою якого була вигода для конкретної особи чи земельної ділянки і яке надавало право визначеним способом користуватися річчю або забороняти визначеним чином користуватися нею іншим особам.

3. Сервітути в римському праві залежно від їх призначення поділялися на предіальні та особисті. Залежно від сутності прав, які надавалися сервітутом, їх поділяли на позитивні та негативні сервітути. Предіальні сервітути класифіковано на сільські та міські у зв'язку із положенням панівної земельної ділянки. При цьому все різноманіття сільських та міських предіальних сервітутів поділено на групи. Сільські предіальні сервітути умовно можна поділити на три групи: дорожні сервітути, водні сервітути та господарські сервітути. Міські предіальні сервітути можна поділити на сервітути щодо будівель, сервітути щодо сонячного освітлення та виду із вікна та сервітути щодо відведення різних речовин.

4. Підставами набуття сервітутів були правочин, закон, рішення суду та вплив строку набувальної давності. Сервітути у римському праві припинялися у разі фізичного чи юридичного знищення обслуговуючої речі, у разі суттєвої зміни такої речі; у разі спливу строку дії сервітуту або настання умови, до виникнення якої встановлювався сервітут; при об'єднанні сервітуту та права власності в руках однієї особи; у разі відмови сервітуарія від сервітуту; при тривалому невикористанні сервітуту; а також при особистих сервітутах у разі смерті сервітуарія. Для захисту сервітутів використовували позови та інтердикти.

5. Історію становлення та розвитку права користування чужим майном на території України можна поділити на чотири етапи:

I етап – зародження правового регулювання відносин користування чужим майном (кінець XI - кінець XVIII ст.). У цей період відбувається поступове виокремлення правового регулювання відносин користування чужим майном. Сервітути як окремий інститут речового права не виділяється. Норми про право користування чужим майном не згруповані і знаходилися у різних джерелах права.

II етап – формування інституту сервітуту (XIX - початок XX ст.). Цей етап характеризується виокремленням правового регулювання окремого інституту сервітуту. На території України починає поширюватися термін «сервітут». Норми про сервітути частково рецепіюються з римського права.

III етап – радянський період (1917 -1991 рр.). У цей час офіційно не визнається існування сервітутних правовідносин та рецепція римського права. Лише у ЦК УРСР 1963 р. була одна стаття, що передбачала можливість встановлення особистого сервітуту у заповіті.

IV етап – сучасний період (1991 р. – до сьогодні). Правове регулювання сервітутів поступово відновилося. Норми про сервітути у сучасній Україні в основному рецепійовані з римського права.

6. Рецепція римського права у джерелах права, що діяли на території України, була одним із чинників розвитку правового регулювання сервітутів. Починаючи з часів Київської Русі на території України діяли акти, що містили положення про правове регулювання сервітутних правовідносин. І хоча до XIX ст. не існувало правового регулювання єдиного інституту сервітуту, а норми про сервітути стосувалися окремих прав, часто вони були рецепійовані з римського права. Зокрема, положення щодо права користування чужим майном були відомі із «Еклоги» та Землеробського закону, Литовських статутів, джерел магдебурзького права, що діяли на території України, а також були викладені у «Правах, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р., «Зібранні малоросійських прав» 1807 р. та інших актах.

7. У XIX ст. в Австрійській та Російській імперіях було здійснено кодифікацію права. І якщо в Австрійській монархії у прийнятому Цивільному кодексі Австрії 1811р. передбачалося детальне і чітке регулювання сервітутів з визначенням їх поняття, видів, підстав набуття та припинення тощо, то в Зводі законів цивільних Російської імперії норми про окремі сервітутні права були розкидані в різних підрозділах, а право користування чужим майном розумілося як неповне право власності. У Австрійській та Австро-Угорській імперіях більшість норм про сервітути викладалися з використанням термінології та напрацювань римських юристів. Рецепція римського права в Російській імперії проявлялася у небагатьох положеннях, однак і це позитивно вплинуло на правове регулювання сервітутів.

8. У складний період боротьби за відродження Української держави у 1917-1923 рр. не здійснювалося правове регулювання сервітутних правовідносин. Цивільні кодекси УРСР 1923 та 1963 років та інше законодавство радянської влади не знало комплексного регулювання сервітутів. Єдиним правом, яке за змістом можна віднести до узуфрукта, було право довічного користування чужим будинком, якщо таке було встановлено у заповідальному відказі. Але і в такій єдиній нормі відображається латентна рецепція римського права.

9. Із проголошенням незалежності України постало питання про створення власної правової системи. Законодавство України регулює право користування чужим майном, яке в основному рецепійовано з римського права. Однак деякі ознаки та особливості сервітутів проігноровані українським законодавцем. Йдеться про відсутність у законодавстві таких ознак сервітутів як неподільність сервітуту та неможливість покладення на власника обслуговуючої речі обов'язку вчинення активних дій. Крім того, законодавець виклав норми про сервітути в кількох нормативно-правових актах – Земельному і Цивільному кодексах, а також частково в Лісовому

кодексі, що породило ряд неузгодженостей та суперечностей у правовому регулюванні однакових відносин. Тому з врахуванням правового регулювання сервітутів у римському праві та практики застосування та рецепції його положень в джерелах права України, доцільно вдосконалити правове регулювання права користування чужим майном в Україні шляхом викладення глави 32 Цивільного кодексу України «Право користування чужим майном (сервітут)» в новій редакції та виключення глави 16 Земельного кодексу України «Право земельного сервітуту».

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові статті:

1) Ковалик Г. І. Взаємозв'язок сервітутів, права власності та права володіння у римському приватному праві / Г. І. Ковалик // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія право. – 2013. – Вип. 22. – Ч. II. – Т. 1. – С. 56-60.

2) Ковалик Г. І. Характеристика предіальних сервітутів у римському приватному праві / Г. І. Ковалик // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія право. – 2014. – Вип. 24. – Т. 1. – С. 44-47.

3) Ковалик Г. І. Правове регулювання сервітутів у Статутах Великого князівства Литовського та їх рецепція з римського права / Г. І. Ковалик // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки. – 2014. – Вип. 4. – Том. 1. – С. 22-26.

4) Ковалик Г. І. Правове регулювання сервітутів за Цивільним кодексом Австрії 1811 року / Г. І. Ковалик // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Юриспруденція. – 2015. – Вип. 15. – Т. 1. – С. 32-35.

5) Ковалик Г. І. Правове регулювання сервітутів на українських землях в складі Російської імперії в кінці XVIII — на початку XX ст./ Г. І. Ковалик // Історико-правовий часопис. – 2015. – №2 (6). – С. 170-177.

6) Ковалик Г. І. Підстави набуття сервітутів у римському приватному праві / Г. І. Ковалик // Юридичний науковий електронний журнал. – 2016. – №1. – С. 18-21.

Тези доповідей:

1) Ковалик Г. І. Виникнення сервітутів у римському праві / Г. І. Ковалик // Актуальні питання розвитку та взаємодії публічного та приватного права : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Львів, 22-23 березня 2013 р. – Львів : Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2013. – С. 7-9.

2) Ковалик Г. І. Співвідношення сервітутів та права власності у римському праві / Г. І. Ковалик // Сучасні проблеми правової системи та державотворення в Україні : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 29-30 березня 2013 р. – Запоріжжя : Запорізька міська громадська організація «Істина», 2013. – С.9-11.

3) Ковалик Г. Поняття та ознаки сервітутів у римському приватному праві / Г. Ковалик // XII Міжнародна студентсько-аспірантська наукова конференція «Актуальні проблеми прав людини, держави та правової системи», м. Львів, 26-28 квітня 2013 р. – Львів : Юрид. фак. Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка, 2013. – С.17-18.

4) Ковалик Г. Ознаки предіальних сервітутів у римському приватному праві / Г. Ковалик // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : матеріали XX звітної науково-практичної конференції, м. Львів, 6-7 лютого 2014 р. – Львів : Юрид. фак. Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка, 2014. – С.73-75.

5) Ковалик Г. Припинення сервітутів у римському приватному праві / Г. Ковалик // XIII Міжнародна студентсько-аспірантська наукова конференція «Актуальні проблеми прав людини, держави та правової системи», м. Львів, 25-27 квітня 2014 р. – Львів : Юрид. фак. Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка, 2014. – С. 11-13.

6) Ковалик Г. Правове регулювання сервітутів в Київській Русі та їх рецепція з римського права / Г. Ковалик // XIV Міжнародна студентсько-аспірантська наукова конференція «Актуальні проблеми прав людини, держави та правової системи», м. Львів, 24-25 квітня 2015 р. – Львів : Юрид. фак. Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка, 2015. – С. 195-198.

7) Ковалик Г. І. Правове регулювання сервітутів за Цивільним кодексом Австрії 1811 року / Г. І. Ковалик // Актуальні проблеми законодавства України: пріоритетні напрями його вдосконалення : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Одеса, 9-10 жовтня 2015 р. – Одеса : ГО «Причорноморська фундація права», 2015. – С.6-10.

8) Ковалик Г. І. Правове регулювання сервітутів у «Правах, за якими судиться малоросійський народ» 1743 року / Г. І. Ковалик // Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Харків, 16-17 жовтня 2015 р. – Харків : ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2015. – С.18-22.

АНОТАЦІЯ

Ковалик Г.І. Сервітути у римському праві та їх рецепція у праві України. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – Львівський національний університет імені Івана Франка Міністерства освіти і науки України, Львів, 2016.

У дисертації досліджено сервітути у римському праві та особливості їх рецепції у праві України. Визначено процес становлення та розвитку сервітутів у римському праві, виокремлено їх ознаки та запропоновано визначення поняття сервітутів у римському праві. Розмежовано сервітути із суміжними поняттями. Подано види сервітутів у римському праві та критерії їх

поділу. Охарактеризовано предіальні та особисті сервітути. Встановлено підстави набуття та припинення сервітутів у римському праві, визначено порядок і способи їх захисту. Досліджено особливості рецепції положень римського права про сервітути у праві України на різних етапах його розвитку. Проаналізовано можливість та особливості впливу та рецепції відповідних положень римського права на право користування чужим майном у джерелах права Київської Русі та Галицько-Волинської держави; Польського королівства, Великого князівства Литовського та Речі Посполитої; Української козацької держави; Російської імперії та Австрійської (Австро-Угорської) монархії; УРСР та сучасної України.

Ключові слова: сервітут, римське право, рецепція, право користування чужим майном, предіальні сервітути, особисті сервітути, сервітуарій, право власності.

АННОТАЦІЯ

Ковалик Г. И. Сервитуты в римском праве и их рецепция в праве Украины. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 – теория и история государства и права; история политических и правовых учений. – Львовский национальный университет имени Ивана Франка Министерства образования и науки Украины, Львов, 2016.

В диссертации исследованы сервитуты в римском праве и особенности их рецепции в праве Украины. Определено процесс становления и развития сервитутов в римском праве, выделены их признаки и предложено определение понятия сервитутов в римском праве. Разграничены сервитуты со смежными понятиями. Представлены виды сервитутов в римском праве и критерии их разделения. Охарактеризованы предіальные и личные сервитуты. Установлены основания приобретения и прекращения сервитутов в римском праве, определены порядок и способы их защиты. Исследованы особенности рецепции положений римского права о сервитутах в праве Украины на разных этапах его развития. Проанализирована возможность и особенности влияния и рецепции соответствующих положений римского права на право пользования чужим имуществом в источниках права Киевской Руси и Галицко-Волинского государства; Польского королевства, Великого княжества Литовского и Речи Посполитой; Украинского казацкого государства; Российской империи и Австрийской (Австро-Венгерской) монархии; УССР и современной Украины.

Ключевые слова: сервитут, римское право, рецепция, право пользования чужим имуществом, предіальные сервитуты, личные сервитуты, сервитуарий, право собственности.

SUMMARY

Kovalyk G. I. Servitudes in Roman law and their reception in Ukrainian law. – The manuscript.

Dissertation for the scholarly degree of Candidate of Sciences in Jurisprudence in specialty 12.00.01 – Theory and History of State and Law; History of Political and Legal Doctrines. – Ivan Franko National University of Lviv, Ministry of Education and Science of Ukraine, Lviv, 2016.

In this thesis servitudes in Roman law and their reception in Ukrainian law are investigated. Additionally, the process of formation and development of servitudes in Roman law is defined. Afterwards, the characteristics of servitudes are researched and a definition of the servitude in Roman law is proposed. The author defines the servitude in Roman law as the indivisible proprietary right on someone's bodily thing acquired by an appropriate legal basis, whose purpose was to benefit a particular person or a land and let the person use the thing in the certain way or prohibit using it in the certain way to others.

This thesis aims to outline the difference between servitudes and related concepts. The servitude in Roman law was essentially a right or a group of rights forming the part of *dominium* (ownership), but separated from the ownership and assigned to some person other than the *dominus* (owner). From another point of view, it was a burden of ownership, a *ius in rem* for another person, to which the owner must subordinate. This point of view suggests a connection with praedial servitudes, which are the right over one piece of the land vested in one, not owner of the land, but of other adjacent land to which, rather than to him, it is attached, so that if he alienates the land the servitude goes with it. It is indeed more correct to speak of it as a burden of the land than as the ownership, because servitude might exist over a land which has no owner.

Additionally, in this thesis the types of servitudes and criteria for their division are explored. For example, the characteristics of praedial and personal servitudes in Roman private law are given. The author examines the history of the praedial servitudes appearance and their distinctions from personal servitudes. Features of praedial and personal servitudes are analysed and their kinds under the Roman law are determined. Grounds for the acquisition and termination of servitudes in Roman private law are analysed. The author examines the process of creation and development of the possible grounds for acquisition and termination of servitudes. The possible ways of servitude protection in Roman law are explored.

The features of the reception of Roman law provisions about servitudes in various stages of law development are researched. There are analysed the possibility and characteristics of Roman law impact on the relevant provisions of the right to use another's property in sources of law in Kievan Rus and Galicia-Volyn state; Kingdom of Poland, the Grand Duchy of Lithuania and the Commonwealth; Ukrainian Cossack state; Russian Empire and the Austrian (Austro-Hungarian) monarchy; USSR and modern Ukraine.

Finally, the author investigates the servitude regulation in modern Ukrainian civil law. The author discovers three codes that relate to servitudes in Ukraine: the Civil Code, the Land Code and the Forest Code. These codes regulate servitudes differently. As the conclusion, the author proposes to lay out the new version of chapter 32 of the Civil Code and to exclude the chapter 16 of the Land Code of Ukraine.

Keywords: servitude, Roman law, reception, the right to use another's property, praedial servitudes, personal servitudes, servitude holder, ownership.

Підписано до друку 27.05.2016 р. Формат 60x90/16

Обсяг 0,9 авт. арк.

Тираж 100 прим. Папір офсетний.

Друк: ФОП Кундельська В.О.

79000, Львів, вул. Студинського, 4.

Виписка з ЄДР серія АА № 543619 від 22.10. 2007 р.

Тел.: 096 270 62 87; 050 227 91 39.

e-mail: genaprint@gmail.com